

Tšeremissin kielen sanaliittojen suhteesta yhdyssanoihin ja taivutusmuotoihin

1.

Sanojen yhteen- ja erilleenkirjoittaminen saattaa muodostua tutkijalle vaikeaksi ongelmaksi hänen transskriboidessaan vierasta kieltä, jota hän ei hallitse synnynnäisen kielenpuhujan vaistolla. Sm.-ugr. kielten alalta julkaistuissa tekstikokoelmissa on viljalti tämänlaatuisia horjuvuuksia, jotka kertovat muistiinmerkitsijän epä tietoisuudesta.

Työkennellessään tšeremissiläisten kielenoppaiden kanssa vv. 1942 ja 1943 allekirjoittanut joutui pitkin matkaa miettimään, onko joku konneksio käsitettävä yhdyssanaksi vai sanaliitoksi, onko sanan vartaloon liittyvä aines pääte vai partikkeli tai onko taivutusmuotoa seuraava enklittinen partikkeli joissakin tapauksissa luonteeltaan jo pikemminkin suffiksi. Tšeremissin kieli on suomalaiselle omalaatuinen, kiehtova maailma, jossa hänen on irrottauduttava monista äidinkielen pohjalla syntyneistä ajattelu- ja tajuumistottumuksista. Hän oppii esim. havaitsemaan, että on aivan mahdollista ja oikeutettua käsittää ja kirjoittaa kahdeksi erilliseksi sanaksi semmoiset nominatiivialkuiset konneksiot kuin teoksessa *Марийско-русский словарь* (ilm. 1956; lyh. seuraavassa MRS) mainitut¹ *kol lem* 'kalaliemi', *kol kučōšo* 'kalastaja' («kalan pyytäjä»), *meraŋ ige* 'jäniksen poikanen', *meraŋ wot* 'jänisverkko', *šudo wurgo* 'ruohon korsi', *uškal ij* 'lehmän voi', *uškal wüta* 'lehminavetta' jne., joita rakenteellisesti vastaavissa tapauksissa suomalaisella taholla aina esiintyy nominatiivialkuinen yhdyssana. Tšeremissiläisten kielenoppaiden ääntämyksestä saamani vaikutelma, että tämmöisten konneksioiden osat eivät liity yhtä kiinteästi yhteen kuin suomen *kivitalo*-tyyppisissä yhdyssanoissa, johtui siitä, että jälkikomponentti tuntui olevan painotukseltaan jokseenkin yhtä itsenäisessä asemassa kuin alkukomponentti. Sellaisista tapauksista, joissa attribuuttiosana on nimenomaan adjektiivi (esim. *užar olōk* 'vihreä niitty'), L. P. GRUZOV sanoo vastikään ilmestyneeseen teokseen *Современный марийский язык, Фонетика* kirjoittamassaan, kaikin puolin solidilta vaikuttavassa yleiskatsauksessa tšeremissin fonetiikkaan, että pääsanalle lankeaa pääpaino, mutta attribuuttiosalle vain sivupaino (s. 134). Tšeremissin konneksioiden käsittämisessä sanaliitoiksi tai yhdyssanoiksi, joita viimeksi mainittuja tässä kielessä myös on, pitää ilmeisesti suurin piirtein paikkansa se, mitä jo WIEDEMANN on lausu-

¹ Venäläisin kirjaimin painetut esimerkit siteerataan tässä kirjoituksessa COLLINDERIN teoksessaan *Survey of Uralic Languages* esittämän yksinkertaistetun kirjoitustavan mukaisesti translitteroituina.

nut viron kieliopissaan: »Ob zwei oder mehr zu einem Begriffe verbundene Wörter auch lautlich ein Wort bilden, das ist lediglich an der Betonung zu erkennen» (Grammatik der ehstnischen Sprache s. 314). Vrt. myös esim. BLOOMFIELD Language (englantil. painos 1957) s. 228: »In languages which use a single high stress on each word, this feature distinguishes compound words from phrases.» Tästä yksinkertaiselta tuntuvasta seikasta on syytä huomauttaa siksi, että junggrammaattisen kieliteorian johtomiehet PAUL (Prinzipien der Sprachgeschichte⁴ 328—329) ja BRUGMANN (Grundriss d. vergl. Grammatik d. idg. Sprachen II,₁ 4—5) katsovat kompositumin ja sanaliiton välisen eron riippuvan psykologisista seikoista eikä lainkaan heidän puhtaasti fysiologiseksi ilmiöksi käsittämästään aksentista. Allekirjoittaneen ei ole mahdollista käydä erittelemään, mistä kaikista tekijöistä painovaikutelma koostuu. Viitataan ainoastaan IVÁN FÖNAGYN eri teorioita käsittelevään yleiskatsaukseen (A hangsúlyról 3—), ANTTI SOVIJÄRVEN uusia näkökohtia sisältävään tutkielmaan Alustavia mittaushavaintoja suomen yleiskielen sanapainosta (Vir. 1958 ss. 351—365) sekä MATTI SADENIEMEEN, joka sanoo (Metriikkamme perusteet 61) ymmärtävänsä painolla psyykkistä aksenttia.

Muistiinpanoistani näen käsittäneeni suuren määrän tšeremissin nominatiivi-alkuisista konneksioista myös yhdyssanoiksi, näin usein etenkin silloin, kun molemmat tai ainakin toinen komponentti on yksitavuinen. Konneksiot, joiden molemmat osat ovat kaksi- tai useampitavuisia, on ehkä useimmiten merkitty sanaliitoiksi. Näin mekaanisesti kompositumin ja sanaliiton välinen raja ei tietenkään kokonaisuudessaan voi määräytyä. Ettei havaintojeni suunta kuitenkaan ole ollut aivan erheellinen, käynee ilmi Gruzovin lausumasta: jos (adjektiivi-)attribuutti on yksitavuinen, sen osaksi tuleva sivupaino on hyvin heikko, esim. *šem ponda-s* 'musta parta', *pu ter* 'puinen reki' (mp.). Tällaiselle syntyperäisen tšeremissiläisen tutkijan käsitykselle on annettava sille kuuluva arvo. Mitkä seikat sitten ovat määrääviä syntyperäisen tšeremissin käsittäessä jonkin konneksion yhdyssanaksi? Kysymystä valaisevat mm. V. M. VASILJEV kirjassaan *Некоторые вопросы марийского языкознания* (ilm. 1948) ss. 10—29 sekä K. F. SMIRNOV ja I. F. ANDREJEV julkaisemassansa tšeremissin-kielisessä ortografisessa sanakirjassa *Марий йылме орфографический словарь* (ilm. 1949; lyh. MJOS) ss. 30—33. Jälkimmäisessä esityksessä neuvotaan kahden sanan muodostaman konneksion osat yleensä kirjoittamaan erilleen. Yhteenkirjoittamisesta annetaan kaksi pääohjetta, joista ensimmäinen kuuluu: »Jos yhdyssanassa toinen tai molemmat [osat] muuttavat ääntämystään ja äänteellistä kokoomustaan, silloin tällaiset kaksi sanaa kirjoitetaan yhteen.» Esim. *izarıa* 'torstai' (< *izi* 'pieni' + *arıa* 'viikko'), *kudweče* 'piha' (< *kudo* 'koju, kesäaikana käytetty keittokota' + *peče* 'aita, aitaus'), *kugorno* 'maantie' (< *kugu* 'iso' + *korno* 'tie') jne. Omista muistiinpanoistani mainitsen seur. itätšeremissiläiset esimerkit, joiden yhdyssanan luonne on yllä olevan säännön käsittelemän ilmiön perusteella selvä ja jotka ovat osittain jo hämärtyneitä kompositumeja: *puđi-i* 'puutiainen' (< *pu* 'puu' + *ti* 'täi'), *lombo* 'tuomi' (< **lom* + *pu* 'puu'), *nö-lpö* 'leppä' (< **nöl* + *pu*), *keššü-đo* 'auringonkukka' (< *kë-šše* 'aurinko' + *šü-đo* 'ruoho, heinä'). Periaatteellisesti vastaavalla tavalla

nämä sanat kirjoittavat myös MJOS ja MRS. Toinen ohje: »Jos kaksi sanaa on liittynyt täydellisesti yhteen, jakamattomaksi käsitteeksi, silloin tällaiset kaksi sanaa kirjoitetaan yhdeksi sanaksi.» Esim. *kõnerwuj* 'kyynärpää' (< *kõner* 'kyynär' [mitta] + *wuj* 'pää'), *würgorno* 'verisuoni' (< *wür* 'veri' + *korno* 'tie'), *towarwondo* 'kirvesvarsi' (< *towar* 'kirves' + *pondo* 'keppi, sauva'), *pörtkajök* 'varpunen' (< *pört* 'talo' + *kajök* 'lintu'), *olmapu* 'omenapuu' (< *olma* 'omena' + *pu*) jne. On arvattavaa, että ohjeen soveltaminen käytäntöön jättää useassa tapauksessa sijaa erilaisille tulkinnoille. Sopii esim. kysyä, eikö ohjesanastossa suositeltu erilainen kirjoitusperiaate konneksioiden *jolmüškör* 'pohje' (< *jol* 'jalka' + *müškör* 'vatsa') ja *jol pundaš* 'jalkapohja' välillä perustu pikemmin teoreettiseen harkintaan kuin tieteellisesti ohjaamattomaan kielivaistoon. Omat merkintäni eivät viittaa ainakaan selvästi siihen, että konneksioiden käsitteellinen puoli olisi vaikuttanut kuulohavaintoihini, koska olen vallankin Birskin murrealueeseen kuuluvan Tšaskinon kylän murteen (lyhennetty seuraavassa BČ) edustajan ääntämiä, tähänkin ryhmään kuuluvia tapauksia tajunnut sanaliitoiksi, esim. *olmà-pù* 'omenapuu', *pört kažək* 'varpunen'. Tšeremissiläinen opettaja T. JEVSEVJEV, jonka Suomalais-ugrilaiselle Seuralle lähettämät folkloremuistiinpanot² ovat ortografisesti mielenkiintoiset, koska asianomainen on valistunut mutta arvattavasti vain vaistonvaraista kirjoitustapaa noudattanut henkilö, näkyy säännöllisesti merkinneen substantiiviattribuutin pääsanastaan erilleen, myös silloin kun kyseessä on kahden yksitavuisen sanan muodostama, MJOS:n mukaan yhdyssanaksi käsitettävä konneksio, esim. *tul šol* 'kekäle' (< *tul* 'tuli' + **šol* 'hiili' tms.), vrt. MJOS: *tulšol*.

MJOS:n käsitykset siitä, milloin sanaliitto on saavuttanut kompositumin luonteen, palautuvat selvästikin Paulin teoriaan, mikä seikka on myös otettava huomioon teoksessa esitetyjä oikeinkirjoitussääntöjä tarkasteltaessa.

Yhdyssanat yleensä selitetään, ja varmaan syystä, sanaliitoista syntyneiksi. Tšeremississä näemme siis useasti kahden substantiivin muodostaman sanaliiton silloin, kun esim. suomessa, lapissa ja unkarissa vastaavanlainen konneksio on nominatiivi-alkuinen yhdyssana. Tšeremissiläisen käsityksen mukaan nominatiivimuotoinen määräysosa on, kuten edellyttää sopiikin, substantiiviattribuutti (vrt. J. G. GRIGORJEV *Марийский язык* 177). Genetiivialkuisten yhdyssanojen muutenkin yleisesti oletettu sekundäärisyys näyttäisi saavan tšeremissistä vahvistusta: täällä ei sellaisia lainkaan ole. Suomessa ja lapissa lienevät puheessa tavallista useammin esiintyvät genetiivialkuiset konneksiot myöhään sulautuneet yhden ainoan aksentin hallitsemiksi yhdyssanoiksi. Oletettavasti myös *kivitalo*-tyyppisten yhdyssanojen synty on seurausta siitä, että substantiiviattribuuttia seuraava pääsana on sekundäärisesti painotukseltaan heikentynyt. Tähän viittaavat tšeremissin ohessa muutkin itäiset sm.-ugr. kielet, joissa pääsanasta erillinen substantiiviattribuutti lienee tavallinen. Mordvalaisissa

² Ne sain niiden translitteroijalta PAAVO SIROLTA käytettäväkseni esitelmää varten, jonka 12. 2. 1953 pidin suomen ja sen sukukielten lisensiaattiseminaarissa. Nyt ilmestyvän kirjoituksen 1. jaksossa on erällä uusimpaan kirjallisuuteen kohdistuvilla viittauksilla täydennetty lyhennelmä mainitusta esitelmästä, johon aineksia kokoillessani tarkastin Jevsevjevin materiaalista n. 700 sananlaskua ja 200 ennettä.

teksteissään PAASONEN kirjoittaa mm. *umaf čufto* 'omenapuu', *čora takine* 'poikalapsi'. Sama merkintätapa on yleinen RAVILAN erzämordvalaisessa sanastossa, esim. *tsuuto raško* 'puun oksa', *pilge šejetks* 'pohje' (< *pilge* 'jalka' + *šejetks* 'kasvin varsi'), ja myös omissa erzäläisissä muistiinpanoissani, esim. *peňge koštor* 'halkopino', *lokšo ned* 'ruoskan varsi'. Nykysyrjäänin kirjakielessä tapahtuu nominatiivialkuisten konneksioiden yhteen- tai erilleenkirjoittaminen suunnilleen samojen periaatteiden mukaan kuin tšeremissiläisellä taholla, vrt. V. I. LUTKIN *Современный коми язык* 76–78. Milloin konneksio ei ole merkitykseltään eristäytynyt osiensa summasta, molemmat komponentit kirjoitetaan erilleen, esim. *mes šur* 'lehmän sarvi', *kert tui* 'rautatie'. Jälkimmäisessä konneksiossa Lytkin näkee vasta muodostumassa olevan yhdyssanan.

2.

Useissa itätšeremissin murteissa tavataan äänneilmiö, jonka avulla on ilmeisesti mahdollista tehdä tietyyntyyppisten konneksioiden luonteesta varmempia päätelmiä kuin painotusta tarkkailemalla. Tarkoitan kantatšeremissiläisten sananloppuisten redukoituneiden vokaalien muuttumista täysvokaaleiksi *e* (murt. *ε*), *o* (murt. *φ*) ja *ö* (murt. *ϕ̃*). Tämä äänne-edustus, joka on ominainen mm. nykytšeremissin kirjakielelle, esiintyy kaikissa tutkimissani itätšeremissin murteissa, jotka ovat BČ-murteen lisäksi Tsarevokokšajskin l. Joškar-Olan murteistoon kuuluvat Marij Ušemin (lyh. CMU) ja Krasnojarin (lyh. CKr.) murteet, edelleen GENETZIN ja PAASOSEN keräämässä aineistossa sekä eräissä BEKEN tutkimissa murteissa, joista tässä mainittakoon Tsarevokšajskin ryhmään kuuluva Kükšnurin murre (lyh. CK), Tšeboksarin murre-ryhmään kuuluva Kugo-Molamasin murre (lyh. Č) sekä Jaransk-Uržumin murre-ryhmään kuuluva Turšo-Mutsašin murre (lyh. JT). Länsitšeremississä ja osassa itätšeremissiläisiä murteita tätä äänne-muutosta ei tavata. Näitä murteita emme seuraavassa ota ollenkaan huomioon. On ehkä syytä huomauttaa myös siitä, että kaikissa murteissa esiintyy jo ktšer. ajalta peräisin olevia sananloppuisia täysvokaaleja, jotka tässä sivuutamme. Tarkastelumme kohteena ovat sekundääriset täysvokaalit ovat paradigmaattisessa vaihtelussa sanan sisällä semmoisinaan säilyneiden redukoituneiden vokaalien (*ə*, *i̯*, *ə*, *ə* jne.) kanssa, esim. CMU *kù·δg* ~ akk. *kù·δəm* 'keittokota', *βü·lq̣* ~ akk. *βü·ləm* 'tamma', *pi·re* ~ akk. *pi·rəm* 'susi'. Kaikissa kolmessa murteessa, joista minulla on muistiinpanoja, esiintyy melkein säännöllisesti redukoituneen vokaalin muutos täysvokaaliksi suomen nominatiivialkuisiin yhdyssanoihin rakenteellisesti rinnastuvien konneksioiden alkukomponentin lopussa. Samanlainen edustus näyttää olevan vallalla myös Genetzin, Paasosen ja Beken aineistoissa. Tämä ilmiö sivumennen sanottuna tuo mieleen sellaiset yhdyssanat kuin sm. *kivitalo* (ei: *kive-*), aun. *ildukaste* (ei: *ilda-*), joissa ensi komponenttina olevan sanan loppuvokaalin edustus on sama kuin absoluuttisessa lopussa. Tšeremissin kannalta ilmiö osoittaa sitä, että aikana, jolloin redukoituneen vokaalin muutos täysvokaaliksi tapahtui, kyseisillä sanaliitoilla ei ole ollut ainakaan kiinteän yhdyssanan luonnetta. Joskus olen silti, ehkä erheellisesti, käsittänyt tällaisellakin tuntomerkillä varustetun kon-

neksion yhdyssanaksi, esim. CMU *ki·nde·ko·lmo* 'leipäläpö', mutta enemmän on esimerkkejä komponenttien erilleenkirjoittamisesta, esim. CKr. *βà·te keŋe·ž* 'lyhyt lämmin kausi syksyllä' (< *βà·te* 'vaimo' + *keŋe·ž* 'kesä') BČ *kombo üro* 'hanhiparvi'. Alkukomponentin lopussa olevasta täysvokaalista esimerkkejä Genetziltäkin, jolle muuten nominatiivimuotoisen määräysosan kirjoittaminen pääsanasta täysin erilleen on luonteenomaista: *βate polko* 'naisjoukko', *pünžö βuješ* 'männyn latvaan'.

Edellisessä kappaleessa käsiteltyjen tapausten vastakohtana ovat sellaiset nominatiivialkuiset konneksiot, joissa alkukomponentin loppuvokaali on säilynyt redukoituneena. Niissä on selvästi tapahtunut kahden sanan sulautuminen niin täydellisesti yhteen, että jälkikomponentti on joutunut samaan asemaan kuin yhdistämättömään sanavartaloon liittyvä suffiksi. Kaikki murteet eivät ole yksityistapauksissa samalla kannalla: konneksio, joka yhdessä murteessa on jo yhdyssanaksi käsiteltävä, saattaa toisessa sisältää konneksion sanaliiton-luonnetta osoittavan täysvokaalituntemerkin. Omissa muistiinpanoissani on komponenttien täydellisestä yhdeksi sanaksi sulautumisesta vain yksi selvä esimerkki: CMU *kəškəβi*, CKr. *kīškīβui* 'naisten koristeena käytetty simpukankuori' (< CMU *kə·ške*, CKr. *kī·ške* 'käärme' + *βui* 'pää'). Beken Č-murteen teksteissä näkyy konneksiossa *kudə·βe·tše* 'piha' säännöllisesti esiintyvän redukoitunut vokaali. Kirjakieleen hyväksytty muoto *kudweče*, joka jo mainittiin s. 312, merkitsee sisäheittoisena vielä askelta eteenpäin konneksion tiivistymisen tiellä. Toisista murteista voi selvään yhdyssanaan viittaava tuntemerkki puuttua, esim. CMU *kù·əg·βè·tše*, CKr. *kù·əg·βè·tše*. Merkillisen runsaasti redukoituneen vokaalin sisältäviä yhdyssanoja tuntee MRS. Sikäli kuin niillä on vastineita minun keräelmissäni, viimeksi mainituissa esiintyy täysvokaali. Esim. (MRS:n sitaateissa on redukoituneen vokaalin merkki *ɪ* translitteroitu Collinderin tavoin *ö*-kirjaimella): *atōšö·r* 'astiat' (< *ate* 'astia' + *šör; CMU *à·te·šör*), *wačölu* 'olkaluu' (< *wače* 'olka' + *lu* 'luu'; CMU *βà·tše·lü*, CKr. *βà·tšelü*), *kīškōgo·l* 'nahkiainen' (< *kīške* 'käärme' + *kol* 'kala'; BČ *kīškekol*), *kīškōšinča* 'ajos, paise' (< *kīške* + *šinča* 'silmä'; CKr. *kīške·šinča·žà*, Genetz *kīške šinča*), *kombōčapa* 'esikko' (< *kombo* 'hanhi' + *čapa* 'räpylä'; BČ *kombo tšapà*), *kukšōge·če* 'lauantai' (< *kukšo* 'kuiva' + *keče* 'päivä'; CMU *ku·kšg·yè·tše*), *mödöwuj* 'mätäs' (< *mödö + *wuj* 'pää'; CMU *mò·dö·βui*), *mučöwuj* id. (< *mučo + *wuj*; BČ *mu·tšo βui*). Jos MRS:n redukoituneen vokaalin sisältävät tapaukset, joista tässä on esitetty pienehkö osa, ovat kaikki peräisin murrealueelta, jossa esiintyy sananloppuisen redukoituneen vokaalin kehittymistä täysvokaaliksi, niin ne ovat mitä tärkein todiste siitä, että sanaliitosten tiivistyminen yhdyssanoiksi on tšeremissin kielessä voimakkaasti, joskin vain hajanaisesti ilmenevä tendenssi. Mikäli taas redukoituneen vokaalin sisältävien, yhdyssanoiksi merkittyjen konneksoiden joukossa on sellaisia, jotka on vain tietyn ortografisen periaatteen toteuttamiseksi omaksuttu kirjakieleen ikäänkuin lainoina murteista, joissa ko. äänteenmuutosta ei tunneta, niin silloin tällaisilla tapauksilla ei tietenkään ole todistusvoimaa.

Taivutusmuotojen kehityksen tutkija voi löytää tšeremissistä mielenkiintoista materiaalia huomioimalla juuri redukoituneiden ja täysvokaalien vaihtelua.

Niihin verrattain harvoin tapauksiin, joissa MJOS:n mukaan tulee konneksion komponenttien väliin merkitä yhdysviiva, kuuluvat monikon tunnuksilla *šamōč* ja *wlak* varustetut muodot. Kyseisten tunnusten alkuperästä ei liene vielä annettu varmaa selitystä. Niiden liittymisessä edeltävään nominatiivimuotoisen sanaan tutkimuksemme kohteena olevat murteet ovat eri kannoilla: toisissa esiintyy tunnuksen edellä redukoitunut, toisissa täysvokaali. Edellisessä tapauksessa tunnuksella on suffiksin, jälkimmäisessä itsenäisen kollektiivisanan luonne. Esimerkkejä edellisestä tyy-pistä: Č *eryš-šà:mâts* 'pojat', *š-mîš-šà:mâtsšam* (akk.) 'hevoset' (toisaalta samassa murteessa *molo-šâmâts* 'muut'), JT *to-lšš-šà:mâts* 'tulijat', *šš-lš-šà:mâts* 'veljet', jälkimmäisestä: CMU *tü-rβš-šà:mâts* 'huulet', *ta-rze-šà:mâts* 'palvelijat', *ta-rze-βlak* id., BČ *imie βlak* 'hevoset', *erye βlak* 'pojat', Genetz *komboβlak* 'hanhet'. T. Jevsevjevin käsitystä *šamâts* aineksen luonteesta osoittaa se, että hän yleensä kirjoittaa sen konneksion alkukomponentista erilleen: *kajak šamâts* 'linnut', *tsöbe šamâts* 'kanat' jne.

Nominien ja jäljessä seuraavien partikkeliä muodostamat konneksiot kirjoitetaan tšeremissin kirjakielissä erilleen; ktšer. redukoituneen vokaalin edustajana on nominatiivimuotoisen alkukomponentin lopussa täysvokaali, vrt. MJOS 32, GRIGORJEV mts. 166. Tavallisimpien partikkeliä joukossa Grigorjev mainitsee mm. postpositiot *goč* 'kautta, lävitse', *dene* 'luona, kanssa', *den* (edellisen lyhentymämuoto) 'kanssa, ja', *deke* 'luokse', *deč* 'luota', *godöm* 'aikana'. Nämä ovat kaikki alkujaan itsenäisten sanojen sijamuotoja. Murteet ovat alkukomponentin loppuvokaalin edustuksen suhteen osittain kirjakielen kannalla, mutta paikoitellen taas esiintyy redukoitunut vokaali, mikä merkitsee sitä, että ko. postpositiot ovat näissä murteissa jo kehittyneet suffikkeiksi. Teksteissä nämä konneksioiden jälkikomponentit on yleensä kirjoitettu alkukomponentista erilleen; muistiinpanoistani huomaan joskus kirjoittaneeni täysin painottoman jälkikomponentin edeltävän nominin jatkoksi jopa ilman yhdysviivaa. Esimerkkejä postpositiota edeltävästä täysvokaalista: CMU *ko-rnq den(e)* 'tietä pitkin', *kè-ššeden* 'auringosta, auringon voimasta' (toinen esimerkki yhteenkirjoittamisesta: *rüβü-ždek* 'ketun luokse'), CKr. *imie deš* 'hevoselta', Č *lekme kò-ššam* 'lähtiessä', *tolmo kò-ššam* 'tullessa', *βašše kotš* 'olan yli', Genetz *imie dene* 'hevosella', *pünžö teke* 'männyn luo'; esimerkkejä redukoituneesta vokaalista: Č *š-mîš dene* 'hevosen kanssa', *ko-rnâ dene* 'tietä myöten', *tšerškâ deke* 'kirkon luo', *ka-imâ γo-ššam* 'mennessä', *š-lšmâ kò-ššam* 'puhuessa', CK *šju-kššälmâ γo-ššam* 'kylpiessä', JT *katsâ ššon* 'pojan kanssa', *βâ-tš ššok* 'vaimon luokse'. Kuten Č-murteen poiminnot osoittavat, samassakin murteessa voi ilmetä horjuvuutta molempien edustustapojen kesken. Jevsevjev kirjoittaa pääsanana ja postposition milloin yhteen, milloin erilleen: *purš den* 'hyvän kanssa', *βurtš-den* 'varren kanssa', *punden* 'höyhenistä' («höyhenen kanssa»); *βor deš* 'varkaalta', *tul-šš* 'tulelta', *αβaždeš* 'äitiään, äidistään' jne.

Tarkastelkaamme vielä eräitä aineksia, jotka tähänastisen (WICHMANNIN, BEKEN ym:n) käsityksen mukaan ovat kaasuspäätteitä.

Ns. elatiivin päätte on *gōč*. Nykytšeremissin kirjakieltä koskevissa kieliopissa ei tällaista sijaa mainita. Beke (Cs.Ny. 216) huomauttaa aivan oikein, viitaten mm. juuri päätteeseen edellä murteittain esiintyvään sekundääriseen täysvokaaliin, että ky-

seinen pääteaine on vielä puolittain postposition asemassa. Beken omissa keräelmissä näyttää pääteen edellä esiintyvän redukoitunut vokaali, esim. Č *kē.łšōγātš* 'päivästä', CK *kā-lmōγātš* 'kylmästä', JT *lū-mōγātš* 'ampumisesta'. CMU-murteesta olen yleensä todennut saman edustuksen: *kor-nōγātš* 'tiestä', *pi-rōγātš* 'sudesta'. Pääteaineksen edellä esiintyvän yks. 3. p. poss.-suffiksin loppuvokaalina voi olla myös täysvokaali: *kūše-nžōγātš* 'taskustaan' ~ *ūdū-ržōγātš* 'tyttärestään', *lū-žōγātš* 'luustaan'. Joskus pääte on kirjoitettu erilleen: *kūše γātš* 'taskusta'. BČ-murteessa esiintyy täysvokaali, ja olen johdonmukaisesti kirjoittanut pääteaineksen postposition tavoin eri sanaksi, esim. *imne γātš* 'hevosesta'. Viimeksi mainitulla kannalla on myös nykyšeremissin kirjakieli, esim. MRS *wa-če gōč* 'olkapäästä', *ke-če gōč* 'päivästä' (pääteen liittyessä *v e r b i n* vartaloon komponentit kirjoitetaan yhteen ja pääteen edellä on redukoituneen vokaalin merkki: *mur-rōgōč* [*šokta*] '[kuuluu] laulettavan', *jū-lōgōč* [*koje-š*] '[näkyä] palavan'). Genetz, jonka Permin murrealueelta peräisin olevissa kielennäytteissä usein esiintyy pääteen pitempi muoto *gōčōn*, on aina yhteenkirjoittamisissaan taivutusmuodoissa todennut pääteen edellä sekä redukoitunutta että täysvokaalia: *pošōγāč* 'hännästään' ~ *kūžōγāčan* 'veitsestä'. Jevsevjevillä on yhteen- ja erilleenkirjoittamisen välillä horjuvuutta: *pōškatš* 'korpasta', *izi-γātš* 'pienestä', *pu γātš* 'puusta'. Elatiivin pääteen etymologia ei ole selvä. Jos *gō-* on, kuten tekisi mieli luulla, alkujaan suffiksaalinen aines (-č- ja -ōn ovat partikkeleissa esiintyviä sijapäätteitä, ks. esim. WICHMANN Tšcher. Texte 117), niin tässä meillä olisi sijapäätteiden yleiselle postpositioista-kehittymiselle vastakkainen ilmiö, taivutuspääteen muuttuminen murteittain postpositioksi. Semmoisen ilmiön tunnemme myös lapista, jossa abessiivin pääte *tāgā* (~ sm. *tta*, *ttä*, tšer. *tē*, *dē*, syrj. *teg*, *teg*, jne.) on saattanut kehityä partikkeliksi, esim. lpN (Niels.) *don bāccik tāgā* l. [*>*] *hāgā* 'sinä jäit ilman'.

Selvän esimerkin taivutuspääteen muuttumisesta postpositioksi eräissä murteissa tarjoaa ablatiivin *leč* pääte. Yleisen ja varmaan oikean käsityksen mukaan tämä suffiksi on kehittynyt *l*-alkuisesta johdinaineksesta, johon on liittynyt erosijan (ns. 2. elatiivin) pääte *č* (< **t*). Itätšeremissin kirjakieltä koskevissa kieliopeissa sitä ei lueta kaasuspäätteisiin. CMU-murteessa ablatiivin pääteen edellä esiintyy tavallisesti redukoitunut vokaali, jolloin olen myös kirjoittanut vartalon ja pääteen yhteen, esim. *kā-škāletš* 'käärmeeltä', *puše-ηčāletš* 'puusta'. Muutamia kertoja on merkitty pääte erilleen, ja silloin redukoituneen vokaalin edustajana esiintyykin sen edellä täysvokaali: *šoyerte-n letš* 'harakalta', *šo-łšmō letš* (*bara*) 'syntymän (jälkeen)'. Viimeksi mainitun esimerkin osoittamaa pääteen siirtymistä postposition funktioon ilmenee myös CKr.-murteessa: *imne letš* 'hevoselta', *kuđō letš* (*pe-lne*) '(kaukana) kotoa'. Toisaalta samassa murteessa voi kuulla redukoituneen vokaalin, jonka jäljessä pääte on kirjoitettu välittömästi vartalon yhteyteen: *βā-tiletš* 'vaimolta'. BČ-murteessa *letš* aineksella on johdonmukaisesti postposition luonne, esim. *imne letš* 'hevoselta', *erye letš* 'pojalta'. Genetzillä on pääteen edellä vaihdellen redukoitunut ja täysvokaali: *jüksāleč* 'joutsenelta', *βatoleč* 'vaimolta' ~ *kečeleč* 'auringolta', *ošoleč* (*ošo*) 'valkeaa (valkeampi)'. Beken Č-murteen muistiinpanoissa *letš* on yleensä taivutuspääteen funktiossa: *ūšmāle-łš* 'lakaisemisesta', *mōrōmōle-łš* 'laulamisesta'. Merkkilepantava

muoto on saman murteen *n>nle-tš* 'niiltä', jossa päate liittyy pronominin genetiiviin. Pronomineille on ominaista, että niissä esiintyy postpositioiden edellä genetiivimuoto, joten tässäkin esimerkissä *letš* aineksella on oikeastaan postposition funktio. CK-murteessa *letš* liittyy redukoituneeseen vokaaliin: *kolšále-tš* 'kuulijalta', *tšoklámá-le-tš* 'uhraamisesta'. Jevsevjevin aineistossa on esimerkkejä myös päätettä edeltävästä täysvokaalista: *tumo-lets* 'tammesta', *šotsmo-lets (outsəš)* '(ennen) syntymää'. Hyvin usein hän kirjoittaa päätteen erilleen sanan vartalosta: *pirə lets* 'sutta', *βuj lets (kuyyu)* 'päätä (suurempi)', *tul lets* 'tulelta'.

Päätteen irtaantumisesta vartalosta postposition kaltaiseen asemaan voisi puhua pitempäänkin, mutta tyydyn lopuksi mainitsemaan, että Jevsevjevin teksteissä on muutkin *l*-alkuiset kaasuspäätteet, nim. allatiivi-datiivin ja modaalin päate, toisinaan merkitty vartaloon höllähkösti liittyviksi. Tällöin muistiinpanija on sijoittanut vartalon ja päätteen väliin yhdysviivan. Esim. allatiivi-datiivista: *parəs-lan* 'kissalle', *kola-lan* 'hiirelle' ~ *pašalan* 'työhön', *uštəməlan* 'järjettömälle', modaalista: *kuyurak-la (koj)* '(näytä) suuremmalta', *jošə-la (koj)* '(näytä) lapselta'. Muista lähteistä poiminoissani on vain sellaisia esimerkkejä, joissa ko. päätteet on kirjoitettu välittömästi vartalon yhteyteen; myös vartalonloppuinen ktšer. redukoitunut vokaali esiintyy päätteen edellä sellaisenaan säilyneenä. Modaalin *la* päätettä ei nykytseremissin kirjakielen kieliopeissa lueta varsinaisiin kaasuspäätteisiin, vaan se on saanut sijansa vartalon kanssa yhteen kirjoitettavien partikkelisuffiksien joukossa, ks. esim. MJOS 32.

Taivutuspäätteen kehittyminen postpositiosta on tavallinen ilmiö. Merkillisempää on päinvastainen kehitys. Varmaan erehtyisimme, jos selittäisimme sen esiintymisen tseremississä aiheutuvan jostain yleisestä, analyttisiä ilmauksia synteettisten kustannuksella suosivasta tendenssistä. Näemmehän monissa murteissa yhtä hyvin tapahtuneen postpositiorakenteiden tiivistymistä taivutusmuotojen luonteisiksi. Riittää, kun toteamme, että postpositiorakenteiden ja deklinaatiomuotojen välinen raja on tseremississä varsin häilyvä. Ne alkuperäiset kaasuspäätteet *gōč(ön)* (tämän etymologia siis on tosin epäselvä), *leč, lan, la*, joissa enemmän tai vähemmän selvästi ilmenee kehitystä postposition suuntaan, ovat foneettisesti sikäli samanlaisessa asemassa, että tavuraja, joka samalla erottaa vartalon ja päätteen, sijaitsee välittömästi päätteen edellä. Tavuraja on nähtävästi tarjonnut näille morfeemeille mahdollisuuden tulla tajutuiksi suhteellisen itsenäisinä, moniin niitä rakenteellisesti muistuttaviin lyhyihin postpositioihin rinnastuvina aineksina, jolloin tavuraja itse on väljentynyt sanarajaksi. Vartalon sekundääristä täysvokaalia, joka merkitsisi taivutuspäätteen lohkeamista postposition funktioon, ei esiinny sellaisissa tapauksissa, joissa tavuraja kulkee päätteeseen kuuluvien konsonanttiainesten välistä (nim. illatiivin pitemmässä päatevariantissa *ške, ško, škö* ja inessiivin päätteessä *šte, što, štö*) tai taivutusmuodon vartalo-osan kautta, jolloin vartalon loppu ja päate kuuluvat samaan tavuun (nim. akkusatiivin *m* ja genetiivi-instruktiivin *n* päätteessä sekä illatiivin lyhyemmässä päatevariantissa *š*). Foneettinen selitys ei kuitenkaan ole tyhjentävä. Ainakaan minun esimerkistöissäni ei esiinny komitatiivin

(pääte *ge* [ke]) eikä karitiivin (pääte *de* [te]) päätteiden lohkeamista postpositioksi — sanavartalon lopussa oleva redukoitunut vokaali on niiden edellä säilynyt muuttumattomana —, vaikka niitäkin välittömästi edeltää tavuraja. Ablatiivin *leč* päätteiden kehityksessä postpositioksi lienee ollut osuutta äänteellisesti likeisellä *deč* postpositiolla (< *ter-člč[ān]*, *le-člč[ān]*, vrt. BEKE Cs. Ny. 248, WICHMANN Tšcher. Texte 105). Murteittain *leč* ja *deč* ainekset ovat kehittyneet, sikäli kuin voin havaita, merkitykseltään jokseenkin täydellisiksi synonyymeiksi. Ehkä ne molemmat yhdessä ovat vaikuttaneet *gōč* päätteiden funktioon sen vuoksi, että viimeksi mainitun lopussa on sama *č* aines kuin niissäkin. Jos allatiivi-datiivin ja modaalin päätteissä todella esiintyy sellaista vartalosta irtaantumista, johon T. Jevsevjevin merkinnät näyttäisivät viittaavan, niin silloin ehkä olisi ajateltavissa, että kielitunne on yhteisen *l* aineksen ansiosta kytkenyt ne postpositioksi kehittyvän *leč* päätteiden yhteyteen.

Tšeremissin sanaliittojen, yhdyssanojen ja deklinaatiomuotojen välinen suhde ansaitsisi tulla perusteellisesti tutkituksi kiinnittämällä erityistä huomiota sanavartaloiden lopussa olevien täys- ja redukoituneiden vokaalien vaihteluun. Näistä seikoista edellä esitetyt alustavat huomiot ja mietteet jäävät vielä kaipaamaan vain mahdollisimman monia murteita käsittävän aineiston pohjalla suoritettavissa olevaa tarkistusta. On todennäköistä, että tšeremissin kielen oivallisen tuntijan Julius Mägisten laajat tekstikokoelmat osaltaan luovat tärkeää lisävaloa näihin kysymyksiin. Tässä on yksi syy hartaasti toivoa, että ne pikimmiten pääsisivät julkisuuteen.

Über das Verhältnis von Wortverbindungen zu Komposita und Flexionsformen im Tšeremissischen

VON ERKKI ITKONEN

Im Tšeremissischen ist der Zusammenhang der beiden Komponenten einer Wortverbindung, die von zwei Nomina gebildet ist, offensichtlich nicht immer so fest wie z.B. im Finnischen. So haben wir als Entsprechung des fi. Kompositums *kalaliemi* 'Fischsuppe' im Tšeremissischen *kol lem*, das eher als eine Wortverbindung denn als ein Kompositum aufzufassen ist, und das übrigens in der heutigen tšeremissischen Schriftsprache auch getrennt geschrieben wird. Dass ein Finne den Unterschied zwischen einem fi. Kompositum und einer tšcher. Wortverbindung bald bemerkt, liegt daran, dass der letzte Teil der tšcher. Wortverbindung verhältnismässig selbständig betont wird. Allerdings gibt es im Tšeremissischen auch eindeutige Komposita, in denen beide Komponenten einen gemeinsamen Hauptakzent haben. Im vorliegenden Aufsatz werden einige der wichtigsten Typen

der tšcher. Komposita auf Grund von eigenen Beobachtungen des Verf:s sowie auf Grund der neuesten Lehrbücher der tšcher. Schriftsprache behandelt.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Aufmerksamkeit auf eine tšcher. Lauterscheinung gelenkt, die bei der Unterscheidung der Wortverbindungen von Komposita und Flexionsformen von Bedeutung ist, nämlich auf den Wandel der urtscher. auslautenden reduzierten Vokale zu den Vollvokalen *e*, *o*, *ö*, der in vielen osttscher. Dialekten vor sich gegangen ist. Auf Grund dieses lautlichen Kriteriums kann festgestellt werden, dass in einigen dieser Mundarten gewisse Postpositionen die Funktion von Kasusendungen angenommen, und umgekehrt, dass einige Kasusendungen (insbesondere die des Ablativs *leč* und des Elativs *gōč*) sich von dem Wortstamm getrennt und die Funktion einer Postposition angenommen haben.